

U AMERICI

Hert Mak

U AMERICI

Putovanje sa Džonom Stajnbekom

S holandskog prevela
Ivana Šćepanović

Naslov originala
Geert Mak:
REIZEN ZONDER JOHN
Op zoek naar Amerika

Copyright © 2012 Geert Mak
Copyright © 2016. za srpsko izdanje, Heliks

Izdavač
Heliks

Za izdavača
Brankica Stojanović

Urednik
Bojan Stojanović

Lektor
Aleksandra Dragosavljević

Štampa
Newpress, Smederevo

Prvo izdanje

Knjiga je složena
tipografskim pismima
Utopia i Charlemagne

ISBN: 978-86-86059-83-3

Smederevo, 2016.

www.heliks.rs

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Objavlivanje ove knjige podržao je Holandski
fond za književnost.

This book was published with the support of
The Dutch Foundation for Literature.

U znak sećanja na Idit i Luja Lauba

SADRŽAJ

DEO I

Sag Harbor 1

DEO II

Njujork – Konektikat – Masačusets – Vermont – Nju Hempšir – Mejn 27

DEO III

Nju Hempšir – Vermont – Kanada – Detroit 91

DEO IV

Mičigen – Čikago – Illinois – Viskonsin – Minesota 143

DEO V

Minesota – Severna Dakota – Montana – Vašington – Sijetl 191

DEO VI

Oregon – Kalifornija – San Francisko – Monterej 241

DEO VII

Kalifornija – Arizona – Nju Meksiko – Teksas – Luizijana – Nju Orleans . . 301

Epilog 365

Piščeva beleška 391

Literatura 403

O piscu 412

O prevodiocu 413

Izvorna mapa iz holandskog izdanja. Sivim tačkicama predstavljeno je putovanje autora, a crnim tačkicama putovanje Džona Stajnbeka.

DEO I

*„Kad se svetla ponovo upale širom sveta
I kad brodovi ponovo zaplove širom sveta
Tada će biti vremena za stvari kao što je venčani prsten
i slobodno srce će zapevati
Kad se svetla ponovo upale širom sveta.“*

Vera Lin

1

NIKO NIJE ZNAO DA KAŽE kad je tačno počelo veliko slavlje. Neki su tvrdili da se to dogodilo odmah posle završetka rata, posle proglašenja pobede nad Japanom 14. avgusta 1945. godine, kad su svi igrali na ulicama a odbegli nemački Jevrejin Alfred Ajzenštat iz *Lifea* napravio fotografiju svog života na Tajms skveru: mornar, razluđen od sreće, ljubi neku bolničarku u usta.

Bili su to meseci kad su se američki vojnici, takozvani dži-ajs (GIs), vraćali kući iz svih krajeva sveta; godine u kojima su svi odjednom imali pune džepove novca, jer je i u Americi godinama bila oskudica u luksuzu i postojala su sledovanja. Sad su ljudi ponovo mogli da kupe mašinu za pranje rublja, radio i nov ševrolet. *General Electric* preplavio je zemlju luksuznim pronalascima: kuhinjskim uređajima, tosterima, električnim usisivačima, FM radio-aparatima, električnim pokrivačima, da ne nabrajamo dalje. Naročito ih je preporučivao TV prodavac Ronald Regan, omiljeni glumac koji je tom prilikom postepeno naučio da prodaje i sebe. Stari ideali su odloženi, *selling out* postalo je pojam – obavljao si posao koji ti se nimalo nije sviđao, ali si odlično zarađivao. Bili su to dani i godine kad je Britanka Vera Lin ganula Amerikance do srca pesmom: *A kiss won't mean „Goodbye“ but „Hello to love“* – poljubac neće značiti *zbogom* već *pozdrav ljubavi*. Da, tada je to krenulo, onim poljupcem na Tajms skveru.

Sve je postalo manje romantično, govorili su drugi. Počelo je onog časa kad je svako morao da pređe na svakodnevni život. „Započni svoju priču onim genijalnim izumom Levitovih“, govorili su mi. „Time je zapravo počelo blagostanje.“

Bil i Alfred Levit i njihov otac Abraham prvi su masovno proizvodili montažne kuće. Domašaj njihovog pronalaska može se porediti s pokretnom trakom Henrija Forda 1913. godine. Zahvaljujući dobro smišljenoj konstrukciji i neverovatno brzom planiranju, Bil Levit je mogao da za manje od osam hiljada dolara napravi jednostavnu i solidnu kuću. Osnovni model s dve spavaće sobe i potkrovljem bio je predviđen za mladu porodicu. Bio je to zaista *T-Ford* među stanovima. Postojao je i model s dodatnim luksuzom: dnevna soba s kaminom, i ugrađenim TV uređajem, kuhinja s frižiderom, štednjakom i mašinom za pranje rublja tipa *Bendix*. Za dodatnih 250 dolara dobijao se i automobil. Ko sad kupi, spreman je za budućnost.

Na velikom krompirištu u Hempstedu, tridesetak kilometara od Menhetna, Levitovi su 1946. godine postavili prve kuće. Dve godine kasnije, na tom mestu nalazio se čitav grad. Jula 1948. godine nedeljno se proizvodilo 180 kuća, a 1951. na nekadašnjem krompirištu živelo je 82.000 ljudi u 17.000 kuća.

Ovaj potpuno nov grad, Levittaun (*Levittown*), bio je naročito primamljiv za vojnike s pristojnom otpremninom. Oglasi nisu lagali, uslovi otplaćivanja bili su veoma povoljni. „Ujka Sem i najveći graditelj na svetu omogućuju vam da stanujete u privlačnoj kući, u divnom okruženju a da ne košta čitavo bogatstvo...“ „Sve je vaše za 58 dolara. Imate sreće, gospodine veterane.“ Nastala je prava navala.

U tom čudnom polusvetu sela i grada nisu bile samo kuće, tu su na sve strane nicali zajednice muškaraca i žena koji su zajedno želeli da istražuju mir. „Gotovo ispred svake kuće duž tih vijugavih ulica Levittauna, dugih oko sto pedeset kilometara, stajao je tricikl, ili dečija kolica“, pisao je izveštač *Timesa* u leto 1950. godine. „Između dvanaest i dva po podne u Levittaunu se život primiri: vreme je za podnevno spavanje.“

Levittaun je bio početak eksplozije *suburba*, reč koja ima više sadržaja nego reči „predgrađe“ ili „periferija“, pojam koji označava čitavu jednu kulturu, svojevrstan oblik stanovanja i društvenog života. *Suburb* je za mnoge bio početak modernog života, „*time for things like wedding rings*“, vreme za venčani prsten, bezbedna avantura koja je povezivala sve novodošavše. Bile su to mlade porodice koje se više nisu plašile da se zadužuju, pohlepni kupci zato što gotovo ništa nisu imali, deca irskih, italijanskih, jevrejskih došljaka koji su bili ubeđeni da su im se ostvarili svi snovi o budućnosti. U Levittaunu i sličnim naseljima nalazila se klica društvenog pokreta koji će tradicionalnu Ameriku okrenuti naglavce, početak odlaska u *suburb*, kraj starog grada i starog sela.

Bio je još jedan početak, to mi je jednom ispričao neki stariji Amerikanac: automobili. Po njegovom mišljenju sve je počelo od automobila. Bolje reći: od boja automobila. Smatra da se to desilo u jesen 1954. godine. Te jeseni video je kako se ljudi odjednom tiskaju pred izložbenim prostorijama mesnih prodavaca automobila – autodilera. Tu se dešavalo nešto izuzetno. Iz godine u godinu modeli su se menjali, ali su uvek bili jaki i četvrtasti, uglavnom crni i tamnozeleni. Odjednom se na tržištu našla nova blistava generacija, širih i blažih linija, kao nikad ranije.

Još jednom sam pogledao oglase iz te godine. Nekadašnje zemljane boje zamenile su pastelne, ružičasta i svetloplava: *Chevrolet Bel Air* i *Pontiac Star Chief's* modelom *Strato-Streak*, s *V8* motorom, mogli su se dobiti u „avalon žutoj“ boji kao i u „crnoj kao gavran“. Novi modeli su pre svega imali zao-bljena panoramska prednja stakla, a novi kadilak imao je čudnu zadnju stranu s „repnim perajima“ kao u lovačkog aviona. Prodaja je porasla samo

između 1954. i 1955. za 37%. Više nisu bili najglavniji tehnika i izdržljivost, već stil i oblik.

Zaista su nastupila nova vremena, automobili su pružali takav osećaj. Negde u toj deceniji američko društvo je naglo promenilo ton i mentalitet, društvo koje preživljava pretvorilo se u potrošačko, svet kulučenja u svet onih što uživaju.

Enterijeri su bili prepuni stvari iz tridesetih i četrdesetih godina, ali usred tog mrkog nameštaja i kukičanih prekrivača ponikao je neki drugi životni stil sa svim elementima stare trezvenosti a istovremeno i s nekom vrstom vesele zaprepaščenosti. „U kakvu smo to bajkovitu zemlji dospeli?!“ glasilo je opšte pitanje i raspoloženje.

Bile su to godine takozvanog *babybooma*. Priraštaj je porastao gotovo za polovinu i ostao je takav do kraja pedesetih godina. *Babyboom* je 1957. godine dostigao vrhunac kad je od 1000 žena 123 dobilo jedno dete, postotak nepoznat u američkoj istoriji. Uz to, sva ta mala deca su odrastala u većem blagostanju od svojih roditelja. „Još nikad nije bilo čudesnije zemlje od Amerike“, pisao je britanski istoričar Robert Pejn posle posete Americi 1949. godine. „Opkoračila je svet kao neki kolos; još nikad u svetskoj istoriji nije postojala sila čija je moć vršila tako veliki i sveobuhvatni uticaj na druge zemlje. Polovina svetskog bogatstva, više od polovine svetske proizvodnje i gotovo dve trećine svih mašina na svetu nalaze se sad u američkim rukama. Ostatak sveta je u senci američke industrije...“ Bio je to *The American Century*, američki vek, i tako će ostati.

Nekoliko brojki govore za sebe: početkom dvadesetog veka prosečna starost belih Amerikanaca bila je 50 godina, crnih oko 35. Amerikanci su davali gotovo dvaput više novca za pogrebe nego za lekove; pola veka kasnije bilo je obrnuto. Prosečna starost sad je oko 70 godina kako za belo tako i za crno stanovništvo.

Tokom pedesetih godina nacionalni dohodak porastao je za trećinu. Američki tinejdžer je 1956. mogao nedeljno da raspolaže s prihodom od 10 dolara i 55 centi. To je prilično više od primanja prosečne porodice 1940. godine. Srednja klasa – deo stanovništva koje može da troši novac na stvari koje nisu neophodne – obuhvatala je gotovo polovinu američkih domaćinstava.

Život je naizgled bio pobožan i ispravan. Gotovo 60% američkih porodica posedovalo je sopstvenu kuću, kao nikad dotada. Postotak razvoda braka znatno je opao, u 1958. godini brojao je 8,9 na 1000 parova. Prema proceni firme za istraživanja *Gallup*, 1940. je trećina odraslih Amerikanaca stvarno odlazila u crkvu – taj broj se popeo na gotovo polovinu 1955. godine. Na pitanje u vezi sa srećom, *happiness question*, više od polovine Amerikanaca je oko 1957. godine odgovorilo: „Very happy“, veoma srećan. Nikad još merljiva sreća nije bila toliko velika, niti će ikada ponovo biti.

Ko hoće da se vrati u tadašnju Ameriku, treba da pogleda na *YouTubeu* porodični film *Disneyland Dream* iz 1956. godine, oduševljenog filmskog amatera Robinsa Barstoua. Barstou je godinama snimao svoju porodicu i to je radio tako lepo i originalno, da su njegovi filmovi s vremenom postali klasični.

U filmu *Disneyland Dream* ova porodica – otac, mati, troje dece od 4 do 11 godina – učestvuje na nekom takmičenju za novu selotejp traku. Pobjednika očekuje putovanje avionom u Enahajm u Kaliforniji u tek otvoreni Diznilend. I stvarno, najmlađi sin Dani dobija glavnu nagradu sa neopozivo snažnom porukom: „Volim selotejp traku zato što se njome služim kad se nešto podere.“

Opšte uzbuđenje, i svi susedi Barstouovih izlaze iz vrtova da mahnu porodici. Onda sledi uzbudljiv devetochasovni put u Kaliforniju avionom TWA-Supper Constellation s prostorom za 64 imućna putnika. A onda jednostavni vašar Diznilenda koji tek što je otvoren. Barstou je oduševljen što je i njima dostupan otmeni hotelski bazen, da, prošlo je vreme kad je u takvom luksuzu mogla da uživa samo elegantna elita. Porodica je rešila problem što se nije hranila u restoranima već je napolju piknikovala.

Nigde cinizma ili sumnjičavosti, svaki minut filma je ispunjen suncem, nevinošću i stalnim oduševljenjem. Zaista, tako Barstou izvodi zaključak u svom filmu, Volt Dizni je u pravu, Diznilend je naj srećnije mesto na svetu, *the happiest place on earth*. I cela porodica je zauvek zahvalna selotejp traci na ovom iskustvu.

I završna horska kantata o ovoj divnoj Americi završava se rečima: odsada smo svi zajedno i svako može da uspe u ovo novo doba.

Mi, Evropljani, čuli smo te zvuke iz daljine. Za nas, decu iz provincije, Amerika je bila zemlja snova sa slobodnim načinom života čiji je tračak samo jednom dojedrio preko okeana do nas. Ubrzo posle pada Berlinskog zida, boravio sam u nekoj porodici u Jermeniji: devojčice su godinama skupljale prazne bočice od parfema Šanel i Lankom, kupatilo ih je bilo prepuno, na dnu bočica bilo je još arome bogatog Zapada.

Na isti način smo mi, deca Evrope, pedesetih godina doživljavali Ameriku: preko nekoliko blistavih časopisa, preko igračke automobila od meke ili čvrste plastike – već je i sam volan bio izuzetno kvalitetan – preko besplatnog *Paje Patka* koji je odjednom upao u poštansko sanduče jednog jesenjeg dana, a uz to je bilo na lutriji hiljadu satova – kad se prevede u sadašnju ekonomiju mladih: hiljadu iPod uređaja. A onda sadržaj broja: *Paja Patak kao učitelj*, sestrići se čak usuđuju da sladoled prilepe na glavu umornom ujaku! Tek tako upropastiti sladoled!

U izvesnom trenutku iz Amerike su stigli paketići zelenobelog praha od koga su domaćice mogle da izmađijaju supu koja se zvala *Kalifornija*. Kalifornija, šaputali smo, Kalifornija. U provincijskom gradu gde sam odrastao dovlačili smo iz sopstvenih povrtnjaka kupus, salatu i krompir koje smo sami uzgajali pored nekoliko novih fabrika na Maršalovom putu, nazvanom po generalu

koji je, tako sam shvatao, platio sva ta mala preduzeća: Amerika! Od džeparca smo kupovali ravna pakovanja žvakaće gume, lepo upakovane, sa sličicama filmskih zvezda – skupljamo ih – i sve miriše čudno i ružičasto: Amerika! Sa kratkih talasa upada u sobu neka vojna radio-stanica sa spikerom koji tek tako, kroz swing-orkestar govori: Amerika, Lajonel Hampton stiže u Holandiju, septembra 1953. godine, saksofonist svira ležeći na leđima. Sam Hampton odlaže svoj vibrafon da bi dobio po nekom loncu i igrao se tekstom: „Hej, Ba Be Re Bop.“ komentar dnevnog lista *De Gelderland*: „Mora da je neizmerna praznina u srcima iz kojih je iščezla težnja za vrednostima višim od crnačkog stenjanja.“ Ali nenaviknuta publika je ludovala: Amerika!

Vrhunac te prohujale svetloplave decenije bila je 1960. godina. Srednji američki godišnji prihod bio je oko 5000 dolara, novosagrađena kuća koštala je 12.500 dolara, automobil 2600 dolara, par cipela 13 dolara, litar benzina 6,7 centi.

„Zadnja peraja“ na novom kadilaku Eldorado bila su veća i oštija nego ikad. U aprilu je lansiran prvi meteorološki satelit. Na Filipinima je japanska vlada uzalud pokušavala da izmami iz prašume dva poslednja japanska vojnika – nisu se dali ubediti da je rat završen. *Xerox* je izbacio na tržište prve komercijalne uređaje za fotokopiranje. Čabi Čeker je krenuo s novom igračkom manijom – tvistom. U kratkom filmu *Music for Smokers Only* (muzika samo za pušače) Frenk Sinatra stoji s cigaretom u ruci i peva, a između stihova povuče dim: *I get no kick from champagne* (Ne ludujem za šampanjcem).

National Airlines je prva kompanija koja je s mlaznim avionima letela od Njujorka do Majamija, gotovo tri sata za 55 dolara. Gradnja najveće mreže auto-puteva na svetu, *Interstate Highway System*, već četiri godine bila je u punom jeku.

Mašinsko branje pamuka osvojilo je jug. Pojava erkondišna omogućila je da se čak i u pustinjskim oblastima podižu predgrađa, *suburbs*. Selo je krenulo u grad, prenaseljena gradska središta selila su se u aleje predgrađa, crni Jug selio se u fabrike Severa.

Na majčin dan 9. maja, objavljeno je da je prva kontraceptivna pilula, *enovid*, bezbedna i puštena je na tržište. Tvorac pilule dr Džon Rok klicao je što će neizmerni nagon čovečanstva za parenjem moći da opstaje bez posledica: „Trenutno najveća pretnja svetskom miru i pristojnom životnom standardu nije atomska energija već seksualna energija.“ Hladni rat je ponovo uzeo maha kad je oboren američki špijunski avion U2 na teritoriji Sovjetskog Saveza.

Ratni heroj Dvajt Ajzenhauer bio je još uvek predsednik, bila je to njegova poslednja godina. U jeku je bila uzbudljiva predizborna kampanja između momka iz naroda Ričarda Niksona i bogataškog sina Džona Kenedija.

Upravo 1960. godine počinje ova priča.

2

Ova priča je izveštaj s dva putovanja, jedno je iz 1960. godine a drugo iz 2010. Oči koje su posmatrale Ameriku 1960. godine pripadale su piscu Džonu Stajnbeku i njegovom psu Čarliju. Putovali su zajedno Sjedinjenim Državama u Rosinanti, zelenom GMC kamionu kamperu. Vozilo je dobilo ime po Don Kihotovoj kobili jer svi su smatrali da se ova ekspedicija može porediti s pričom o Don Kihotu: šašavi „penzionisani“ vitez koji kreće sam da oslobodi zemlju od pomahnitalih, smrtno opasnih vetrenjača. Oči koje su posmatrale Ameriku 2010. godine su moje.

Džon Stajnbek je 1960. godine bio prilično visok prosed pedesetosmogodišnjak. Njegovo lice, kako ga sam opisuje, nosilo je tragove vremena, s ožiljcima, brazdama, borama. Imao je brčice i bradicu i najčešće je bio u radnoj odeći: kratke gumene čizme velingtonke, pamučne pantalone kaki boje, lovačka jakna i izbledela plava kapa britanske mornarice. Dobio ju je za vreme rata od kapetana torpednog broda koji je ubrzo bio torpediran. Ostaci ratnih godina su se, kao i kod tolikih drugih, zadržali u svakoj ćeliji Stajnbekovog bića.

Bio je oženjen Elejn Anderson, otmenom teksaškom damom koja je posedovala izvesnu sličnost s Lejdi Berd Džonson, ženom uticajnog senatora a kasnije predsednika. Dve žene bile su dobre prijateljice, a kad je Lejdi Berd postala javna ličnost, Elejn je čak redovno za nju kupovala odeću jer su nosile istu veličinu. Najčešće su živeli u Sag Harboru, staroj ribarskoj luci na istočnoj obali između krokodilskih vilica Long Ajlanda. Dva sata (164 km) severoistočno od Njujorka.

Sag Harbor je u to vreme bio fabrički gradić, *blue color town*. Bila je tu Bulova, fabrika za kućišta satova. *Grumman* je tu imao fabriku aviona, a kasnije je tu plovilo nekoliko trajekta. Nekada, oko 1840. godine, bila je to jedna od najopakijih kitolovačkih luka na svetu. Na Starom groblju leže grobovi nekadašnjih stanovnika ovog gradića, počev od 1776. godine: borci Američke revolucije, francuski trgovci, portugalski moreplovci, irski i engleski lovci na kitove. Priča se kako se posada nekih brodova u Sag Harboru nije usuđivala da siđe sa brodova jer su mnogobrojni barovi bili suviše opasni. Bila je to i jedna od najbogatijih luka, što se i danas može videti po raskošnim rustičnim vilama iz devetnaestog veka koje se nalaze van centra među drvećem. Imaju velike balkone i verande, grčke stubove, vitražne prozore

i još mnogo čega. Proteklih godina mnoge od tih kuća su preuzeli bogati Njujorčani koji su ih obnovili, ali oko 1960. često su bile zapuštene.

Stajnbekovi su 1955. godine kupili omanju kuću. Ona je ubrzo postala Džonovo omiljeno boravište. Tu je napisao četiri knjige i brojna pisma, brinuo se o svetu i životu, zapao u krizu, izvukao se iz nje. Kuća još uvek postoji na Blaf Pointu, na obronku planinskog ogranka nad morem, okružena starijim hrastovima, sa sopstvenim pristaništem za čamac o kom je Stajnbek stalno maštao. Iz kuće se vidi travnjak, a dalje, preko mirne vode zaliva, gradić i luka.

Stajnbekov život se odvijao po ustaljenom redu: ustajanje rano ujutru, s Čarlijem kraj sebe, automobilom u Glavnu ulicu, po poštu, novine, a onda kafa u ribarskoj kafani *Black Buoy* (Crna bova), kupovina u gvoždari Boba Barija. Stajnbek je ludovao za svim mogućim tehničkim stvarima. „Nikad mu nije bilo dosta raznih alatki, mehanizama“, čuo sam od njegovih starih prijatelja. „Opremanje tog kamioneta za putovanje, te Rosinante, bilo je tako tipično za njega.“ Onda pisanje, po podne ponovo u luku, nekoliko čašica s Barijem i još nekolicinom prijatelja u baru *Upper Deck* (Gornja paluba).

Grubi Džon i otmena Elejn su se potpuno dopunjavali. Prijatelji kažu da su se samo u jednom veoma razilazili: Elejn je volela Njujork, Džon je mrzeo grad. Za njega je postojao samo jedan grad, San Francisko. Sag Harbor je bio idealan kompromis. Na rubu vrta Džon je sagradio mali paviljon za pisanje a Elejn je dobila mali bazen koji su ubrzo zaposele patke. Sve je tu bilo malo, ali udobno, lepo i mirno.

Razumljivo je što je Stajnbek od prvog trenutka bio očaran Sag Harborom. Bio je dete drugog okeana, sa zapadne obale, iz Kalifornije. Poreklom iz Salinasa, centra bogatog seljačkog kraja usred Kalifornije, otprilike dva sata vožnje južno od San Franciska. Mati mu je bila ambiciozna i napredna učiteljica, otac je bio mirni avanturista kakvi su se često mogli videti na zapadu, naviknut da sam pronalazi svoj put u teškim okolnostima. Nije imao sreće u svom poslu. U novčanim i porodičnim stvarima gotovo je propao. Sin je ipak uvek nosio sa sobom njegovu sliku i u svim Stajnbekovim knjigama pojavljuje se uvek neki takav lik. „Bio je to čovek koji se strahovito razočarao u sebe“, pisao je Džon kasnije o njemu.

Stajnbek je neko vreme pohađao predavanja iz pomorske biologije na Stanfordu, ali je ubrzo odustao i odlučio da se obrazuje kroz pravi život. U Njujorku nije imao uspeha, vratio se u Kaliforniju i tamo proveo s prijateljem Tobijem Stritom dve duge zime kao čuvar u napuštenoj kući kraj jezera Tahoe usred divljine. Posle toga proveo je godine kraj okeana u Pasifik Grovu, na pola sata od Salinasa, nedaleko od smrdljive industrije sardina na dokovima Montereja.

Tu je upoznao morskog biologa Eda Riketsa koji je živeo od skupljanja svakojakih morskih životinja za univerzitetsku laboratoriju. Riketsova lična laboratorija bila je centar prijatelja a naročito prijateljica i s ogromnom

količinom jeftinog pića. Rikets je postao njegov životni prijatelj, stariji brat koji ga je naučio da prihvati sebe sa svim svojim pretenzijama i nedostacima.

Tih godina napisao je niz romana koji su postali poznati širom sveta, čak i u istočnom bloku: *Kvart Tortilja (Tortilla Flat, 1935)*, *O miševima i ljudima (1937)*, *Crveni Poni (Red Pony, 1938)*, *Gužva u fabrici (Cannery row, 1945)* – s prijateljem Edom Riketsom u romantičnoj ulozi Doka – i *Biser (The Pearl, 1947)*. Radnje romana se odigravaju uglavnom u Kaliforniji i uvek je u pitanju jednostavan život, sreća stečena s mukom, sudbina, izdržljivost preživelih.

Imao je smisla za naslove. *Plodovi gneva (The Grapes of Wrath, 1939)* – o nesrećnoj sudbini onih koji su tridesetih godina za vreme velike suše na Srednjem zapadu oterani sa svoje zemlje – i *Istočno od raja (East of Eden, 1952)* – gotovo biblijska drama, o borbi dva brata, manje-više zasnovana na sopstvenoj porodičnoj priči u Salinasu – postali su klasici.

Naročito je roman *Plodovi gneva* imao dalekosežan uticaj. Opis oskudice žrtava takozvanog *Dust Bowla** i načina na koji su ih iskoristila njihova sabrača Amerikanci, veoma je napadan u desničarskoj štampi. Stajnbek se godinama nije pojavljivao u rodnom kraju. Istovremeno, niko nije mogao da porekne snažnu poruku knjige. Po rečima dramskog pisca Artura Milera, „Džoudovi – glavne ličnosti, realističniji su od vaših suseda, i njihove patnje simbolišu jedan vremenski period. Način na koji je Stajnbek prikazivao ponižavanje američke sirotinje bio je njegov najveći uspeh koji je načas prkosio pristojnom otporu Amerikanaca da se sagleda stvarnost.“

Prema književnim istoričarima Stajnbekovo delo bilo je značajan pomak u američkoj pripovedačkoj tradiciji, gde život običnog čoveka zauzima središnje mesto, lanac koji je počeo s Markom Tvenom i Voltom Vitmanom i koji se još uvek nastavlja. Stajnbek je dosledno odbijao da se povinuje književnoj modi *understatementa* i prikrivene priče. Dijalog je morao da vrca od života. Bio je i ostao pripovedač. Kao što je pisao E.L. Doktorov: „Stajnbekova genijalnost je bila u tome što je znao da napravi priču od potpune gomile ruševina, i gotovo opšte bede Amerike tridesetih godina.“

Džon se triput ženio. Prvi put svojom ljubavi iz mladosti, Kerol; posle neuspelom glumicom Gvin, s kojom je u vreme rata imao burnu vezu. Dobili su dva sina, Tomasa i Džona mlađeg. U to vreme Stajnbek je redovno putovao po frontovima Evrope kao dopisnik za *New York Herald Tribune*, i pred kraj bračne veze žena ga je redovno mučila „priznanjem“ kako Džon mlađi nije njegov sin. To pitanje je čak bilo glavna tema u drami *Vatrena svetlost*

* *Dust Bowl* – lopta od prašine, oluja prašine – naziv za snažne peščane oluje koje su tridesetih godina prošlog veka pogodile središnji deo SAD. Suše, dotad neviđena ekonomska kriza i peščane oluje uticali su na velike migracije osiromašenog stanovništva. (*Prim. ur.*)

(*Burning Bright*). Potpuna besmislica, jer je kasnije sličnost između oca i sina bila suviše očigledna, ali to Stajnbek tada još nije znao.

Viđao je redovno sinove, provodio s njima beskrajne raspuste, ali je odnos između sinova i oca ostajao donekle usiljen, istovremeno blizak i na rastojanju. Srećom, kako je pisao jednom prijatelju, između njih postoji „duboka ljubav bez reči koja se izliva s obe strane barijere“.

Prilikom razvoda, imao je tada četrdeset i neku godinu, Gvin mu je vešto uzela sve. Siromašan i ogorčen, vratio se u staru porodičnu kućicu u Pasifik Grouvu. Muškarci i žene treba da se izbegavaju, smatrao je u to doba, „osim u krevetu“, jedinom mestu „na kome je njihova prirodna međusobna mržnja manje uočljiva“. Godinu dana kasnije sreo je novu ljubav, Elejn.

Stajnbek je vodio dvostruki život. Živeo je i na Menhetnu, u kući od peščara na Istočnoj 72. ulici, broj 209. Odjednom bi nestao, govorili su prijatelji u Sag Harboru. Tada je bio u Njujorku ili negde u svetu. „Elejn je držala te živote strogo odvojeno“, ispričali su. On je istovremeno bio mali i velik, bio je ono što jeste u Sag Harboru, a javna ličnost u tom prokletom Njujorku i ostatku sveta. Na fotografijama, naročito onim iz kasnijih godina, Džon deluje nepopustljivo i mrzovoljno, naizgled veoma samouvereno. Iz kasnije objavljenih pisama dobija se sasvim druga slika: čovek koji i pored tolikog uspeha sumnja u sebe i vrednost svog dela, opsednuti pisac koji je istovremeno veoma nepoverljiv prema svojim dostignućima. „Moj veliki zločin prema književnosti je što sam predugo živeo i previše toga napisao, što, uz to, nije dovoljno dobro“, pisao je 1958. godine prijatelju Eliji Kazanu. „Ali ja volim da pišem. Volim to više od bilo čega. Zato me, zapravo, i ne zanima pozorište ili film.“

Nije težio slavi i besmrtnosti, mada ga je sve to stiglo. U dubini duše bio je povučeni zanatlija što brusi reči. Veoma retko je izlazio pred publiku. Kad su ga za vreme nekog intervjua upitali kako vidi sebe kao autora, nije imao odgovor: „Ne verujem da sam sebe ikad video kao autora. Vidim sebe kao pisca zato što pišem. Ne znam šta autor radi.“

Postao je jedan od najpoznatijih američkih pisaca. Kad mu je bilo oko četrdeset godina, status mu je bio neosporan, svaka njegova nova knjiga bila je događaj. Mesec dana posle izlaska njegove knjige *Mesec je zašao* (*The Moon is Down*) 1942. godine, o osvajanju Norveške, bilo je prodato pola miliona primeraka. Krajem pedesetih godina nalazio se na trećem mestu najprodavanijih i najprevođenijih živih pisaca na svetu.

Istovremeno, bio je veoma potcenjivan. „Uvek sam čitao recenzije plaćući“, pisao je 1954. godine. „Onda bih skupio sve kritike i primetio kako se međusobno poništavaju usled čega me tu više nije bilo.“ Bila je to uobičajena pojava: ili su ga dizali u nebo, hvaleći njegov predivni jezik, izvrsno pripovedanje i njegovu čovečnost, ili bi ga desničari ocrnjivali zbog „prljavog i sramnog“ jezika, levičari zbog sentimentalnosti i likova kao iz crtanog filma.

Od akademskih kritičara nikada nije dobio neku podršku – sudbina koju je delio s drugim dobrim pripovedačima. Tridesetih godina, kad je stekao slavu pričama o skitnicama, kurvama i strahovito siromašnim gastarbajterima, odmah je proglašen „proleterskim“ i „realističnim“. Kasnije su njegovo delo smatrali suviše naivnim i pre svega romantičnim, i taj glas ga je posle pratio decenijama. „Osobenost Džona Stajnbeka je što ponekad ume da bude toliko dobar, dok je najčešće veoma loš“, pisao je Robert Gotlib čak 2008. godine u *The New York Review of Books*.

Ipak, Stajnbek je ostao svih tih godina i u zemlji i u inostranstvu izuzetno popularan pisac. „Viđao sam često oca kako me sumorno posmatra iz tuđih korpi za papir, pošto je njegov lik bio ovekovečen na poštanskoj marki od 15 centi“, pisao je njegov sin Džon mlađi kasnije svojstvenim stilom. „Pijan ili drogiran, video bih njegovo ime u novinama koje nosi vetar, i nailazio sam na njegove spomenike, dok sam jedino tražio neko mirno izdvojeno mesto da povraćam.“

Ono što su književni kritičari odbijali da vide bila je Stajnbekova velika vrednost kao hroničara svog vremena. Izvrsno mu je pošlo za rukom da dopre do publike koja mu je bila pred očima a ona je u njegovim pričama prepoznavala sebe i svoj svet. Umeo je da rečima i pričama iskaže ono što su oni osećali.

Stajnbek je još uvek veoma prisutan na način koji zna veoma malo živih pisaca. „Hoćete da znate šta je trebalo da rade nezaposleni radnici za vreme Velike depresije? Idite na *Amazon.com* i poručite Džona Stajnbeka, ep iz doba depresije – *Plodove gneva*“, pisao je kolumnist Ezra Klajn septembra 2011. godine. *The Band*, rok grupa koja je više nego iko održavala životno osećanje obične Amerike, inspirisala se Stajnbekom u svim tekstovima. Elegantra *Pingvinova* džepna izdanja njegovih knjiga godinama su se prodavala u stotinama hiljada primeraka i stalno su se doštampavala. Njegovo delo je još uvek u mnogim školama obavezna lektira. „Cilj vaše posete?“ pita me Kinez na pasoškoj kontroli na aerodromu u San Francisku. „Arhivsko istraživanje.“ „O čemu?“ „Džon Stajnbek“. „Ah, O miševima i ljudima, o tome sam pisao školski zadatak.“ Lice mu se ozarilo.

Sam Stajnbek se kasnije sve više dvoumio u vezi s kvalitetom svog dela, kasnije su o tome pričali Elejn i prijatelji. Kad god bi objavio neku knjigu, morao je da izdrži nekoliko oštih napada, često i od poznatih recenzenata. Onako povučen u sebe, primao je takvu kritiku veoma teško – sve je više izgledalo kao da u duši daje za pravo svojim kritičarima. Često se pitao zašto nijedan pisac nije preživeo uspeh svog bestselera. Tek naknadno, ispričao je, shvatio je sve. „Postaneš sebe svestan, a to je onda kraj pisanja.“

Pedesetih godina veoma upečatljiv opus nosio je njegovo ime, ali on je sumnjao u taj uspeh. „Zaslužujem li to?“ „Značim li zaista nešto?“ Pisao je o „nemirnoj Americi“, ali sam je za to bio uzor, uvek u potrazi, uvek boreći se sa sobom. I onda je to mogao da naglasi s izvesnom razmetljivošću.

„Džon je pokazivao sklonost da sebe fizički naduva, da prizove sliku jakog, uzornog zapadnjaka“, pisao je Artur Miler u svojim memoarima u nekom prigodnom izdanju sa sećanjima na Džona Stajnbeka kako ga je doživljavao. Pedesetih godina Stajnbek je uživao svetsku slavu, bio je „slavna ličnost čiji je život bio ispunjen slavnim prijateljima i svom onom moći koja ide uz slavu“. Izbliza, Miler je bio zaista zapanjen zbog Stajnbekove nesigurnosti, osetljivosti i stidljivosti – pogotovu što je bio tako otvoreno jasan u svojim stavovima.

Čitao je mnogo filozofe, poznata mu je bila klasična literatura i bio je, po rečima drugih, omiljeni gost u kući Milera i njegove tadašnje supruge Merilin Monro. Džon i Merilin su gajili međusobno duboko poštovanje. Ona je u njemu videla Istinskog Umetnika, veoma se trudila da izgleda lepo i inteligentno. On je u njoj video Zvezdu sa seksi glamurom koji čak ni taj grubi čovek nije mogao da porekne. Ipak, njegovo srce bilo je drugde. Posedovao je neku jednostavnost, i po Milerovom mišljenju bio je istinski oduševljen samo kad je govorio o životu na selu ili u gradiću. „Kao rođeni Njujorčanin, uza sve poštovanje, mogao sam u Džonu da vidim samo izdžikljalog seoskog momka“, pisao je Miler.

I duh vremena nije pogodovao Stajnbeku. Kasne pedesete godine bile su razdoblje nezamislivog i preteranog patriotizma, utrkivanje sa Sovjetskim Savezom bilo je vrhunski tačka, i Stajnbek, koji je otpočeo životni put kao napredni pisac, osećao se stisnut između shvatanja koja su ranije određivala njegov život i vladajućeg mentaliteta. Artur Miler: „Da budem iskren, često sam imao utisak da se Stajnbek poslednjih godina života uglavnom osećao otuđen, to jest, da nije građanin sveta koji se svuda oseća kod kuće. Ali američki pisac retko ostaje kod kuće.“

Stajnbek je zaista stalno putovao, naročito u Evropu i Meksiko. Pri tom, našao je izlaz u nekoj vrsti duhovnog progonstva. Iz godine u godinu provodio je mesece u Evropi, iznajmljivao je predivnu kuću u Parizu, žalio se neprestano na novčane probleme a istovremeno se vozio jaguarom, pisao je za *Collier's Weekly*, *Saturday Review* i za turistički časopis *Holiday* reportaže o Španiji, Francuskoj, Irskoj i Italiji. Postepeno se sve više zatvarao u srednji vek, u veoma veliki pokušaj da veliku klasičnu priču iz 15. veka Tomasa Malorija, *The Acts of King Arthur and His Noble Knights – Le Mort d'Arthur*, učini pristupačnijom za široku današnju publiku.

Još ranije bezuspešno je pokušavao da napiše neku vrstu američkog Don Kihota – *Don Kivan* – ni ime Rosinanta nije mu tek tako palo na pamet. Ali kod Artura je otišao dalje od pretakanja teksta u savremeni jezik. Stajnbek se sve više identifikovao s autorom iz 15. veka, kao da je hteo da postane drugi, današnji Malori. Tražio je potpuno novo tumačenje priče, koje bi išlo uz sadašnjicu. Čak mu ni razvoj priče nije bio ono najvažnije. Njegov biograf Džekson Benson piše: „Bio je oduševljen magičnom atmosferom koju je prizvao jezik, načinom na koji su ga zvuk i slika reči činili učesnikom priče.“

Februara 1959. godine su on i Elejn iznajmili u Engleskoj u Samersetu skromnu seosku kuću kako bi mogao da radi što bliže svojim srednjovekovnim junacima i junakinjama. Iz radne sobe gledao je preko brežuljaka i starih hrastova, „široki opseg u kome nije bilo ničega što nije bilo tu još od šestog veka“. U blizini se nalazila rimska tvrđava koja je po njegovom mišljenju mogla da bude čak Kamelot, Arturov mitski zamak. Tih meseci je napisao celu srednjovekovnu povest i prilagodio je za savremenu američku upotrebu.

Bio je to veliki kič, ista vrsta kiča kao sve podražavane srednjovekovne katedrale i zamci koji su se u prošlosti podizali širom Evrope i Amerike. Njegov agent i poverenik Elizabeta Otis uradila je ono što dobar agent i izdavač radi u takvom slučaju i napisala mu je gorku istinu: to ne ide, to ne može, nedostaje poezija i ritam originala, nije nimalo životno. Radio je na tome još jedno celo leto, a onda je prekinuo. Nije slučajno upravo u trenutku kad njegov veliki junak Lancelot konačno pada i podleže čarima Arturove prelepe žene Gvinever i sve izda: svog gospodara, veru, svoju zakletvu na vernost.

Drugaru po piću, novinaru Džonu Brajanu, pisao je: „Čovek mora da piše o sopstvenom vremenu, bilo kojim simbolima da se koristi. A ja još nisam pronašao svoje simbole ni svoju formu. To je žalosno.“ Duboko razočaran vratio se oktobra 1959. godine u Ameriku.

Karakteristično za Stajnbekovu krizu je uređenje njegovog paviljona za pisanje u Sag Harboru. U svojoj biografiji Benson sve opisuje do sitnica: udobna stolica u sredini, unaokolo stolovi i police s knjigama, predivan izgled, okačeni instrumenti za brodič, baštenske stvari, isecci iz novina, knjige o vrtarstvu, istorijske knjige, rečnici, knjige o psima, brodovima, i o mnogo čemu. Sve je to razvrstao u lepe fioke i druge sisteme za čuvanje, s natpisima, kao što su: *Stvari od gume* (Matters of Rubber) i *Zanimljive stvari* (Interesting Things).

Napravio je idealno radno mesto, piše Benson. Ali poslu se više nije vraćao. Izgubio ga je negde usput.

U tom trenutku Stajnbeku je bilo pedeset sedam godina. Uvek je bio zdrav i snažan čovek, ali posle neuspelog projekta u vezi s Arturom zdravlje je počelo da ga napušta. Počeo je da poboljeva, u decembru 1959. godine pretrpeo je čak i blag šlog i počeo je malo da razmišlja. „Stigli smo u godine kad na novinskim stranicama s čituljama ima za nas mnogo novosti“, pisao je svom starom drugaru Tobiju Stritu. On i Elejn su uvek dosta pili i sad su pokušavali da to ograniče samo na vikende.

Onda je usledila prava eksplozija aktivnosti, kako se to često dešava kod starijih muškaraca koji osećaju da im je snaga oslabila. Ujutru za Uskrs 1960. otišao je u svoj mali paviljon za pisanje i napisao prve redove novog romana *Zima našeg nezadovoljstva* čiji se plan zasnivao na kratkoj lakoj priči iz 1959. godine *How Mr. Hogan Robbed a Bank* – Kako je gospodin Hogan opljačkao banku – o pristojnom građaninu koji je orobio banku. U

toj proširenoj verziji sve je izmaklo kontroli. Kao uvek, Stajnbek je radio prema činovničkoj shemi, otprilike 800 reči dnevno, ali sad je sebe naterao da piše više nego dvostruko. Radnja knjige odigravala se u istom periodu kao i proces pisanja od Uskrsa 1960. do 6. jula 1960. godine, dan pre toga Stajnbek je stavio tačku na delo. Jedinostveno, smatrao je.

Njegova pisma, koja se čuvaju u biblioteci Stanfordskog univerziteta, pisana olovkom na žutom papiru zbijenim rukopisom, pokazuju još uvek tragove te trke s vremenom. Elizabeti Otis pisao je 24. juna 1960. godine: „Moja knjiga me uništava. Žulj od olovke na kažiprstu veliki je kao jaje.“ Nedelju dana kasnije: „Zanimljivo je, ali možda samo meni. Ne pišem jednostavno o sadašnjosti, već o sadašnjosti kakva jeste.“ Tobiju Stritu piše 6. jula: „Moja knjiga *Zima* postala je prava opsesija. [...] to je drvo koje stalno raste, s korenjem u mračnoj vodi.“

Tog proleća smislio je još jedan plan. Dok je još radio punom parom na knjizi *Zima našeg nezadovoljstva*, poručio je poseban kamionet za veliko putovanje po Americi. Hteo je da se ponovo upozna s tom „čudovišnom zemljom“, osećao je da su se odigrale korenite promene, čak i u mentalitetu. Stajnbek je bio planirao da vozi preko severnog dela istočne obale do zapadne obale, onda duž zapadne obale pored Sijetla i Oregona na jug, zatim na istok kroz Arizonu, Teksas i južne države. Putovanje je trebalo da traje otprilike tri meseca. Hteo je da izbegne velike gradove, poglavito su ga zanimali manji gradovi, sela, da satima zazijava po barovima i oko kioska s hamburgerima i da svake nedelje poseti jednu crkvu. List *Holiday* bio je spreman da reportaže objavljuje u nastavcima. A od materijala bi kasnije mogao da napravi knjigu.

Stajnbek je hteo da putuje sam i anonimno, pod imenom Dž.S.Amerika. „Moram da budem sam“, rekao je Elejn – bar se ona tako sećala. „Hoću sam da razgovaram s ljudima, suviše sam putovao, izgubio sam kontakt s ljudima.“ Ali je od nje zatražio da mu nešto učini: hteo je da povede sa sobom pudlu Čarlija.

U katalogu predmeta s licitacije Stajnbekove zaostavštine naišao sam na Čarlijev rodoslov po kome je pas imao i drugo ime: *Anky de Maison Blanche*, i navodno je rođen 1951. godine. Potiče iz pariskog predgrađa Bersi i mada je njegov vlasnik pomno tvrdio da pudla dobro vlada engleskim, pas je još uvek najbrže reagovao na zapovesti na francuskom. Kad sam u Sag Harboru razgovarao s kćerkom Boba Barija, Gven Vodington, još uvek se dobro sećala Čarlija. Kao devojčica često je plovila sa ocem i Stajnbekom, i često je s Čarlijem morala da ostane u kabini. Bojala se snažne životinje, ali Stajnbek joj je uvek govorio: „Pričaj mu priče. To uvek pomaže.“

Stajnbek je svoj poduhvat nazvao *Operacija Amerika*, ali su ga Elejn i Elizabet Otis, koje su se veoma protivile tom putu zbog njegovog zdravlja, ubrzo prekrstile u *Operacija vetrenjače*. Bio je to krajnje romantičan plan. Prema rečima sina Tomasa, Stajnbek nikada nije kampovao, planirano

putovanje počinjalo je prilično u ne vreme, hladna jesen brzo se bližila. No, 1936. godine, pripremajući *Plodove gneva*, učinio je nešto slično. Tada je bio kupio pekarski auto, *pie wagon*, kako ga je nazvao, i sam ga je preuredio u putujuću radnu sobu. Ovog puta opremio je Rosinantu kao neku vrstu kopnenog broda, sa svim mogućim alatkama, kompasima, pečačkim kanapima, puškama, pisaćim priborom, mapama, enciklopedijom i raznim sličnim sazajnim knjigama, koturačom, ribarskim priborom i buretom sa 80 litara vode.

Polu veka kasnije mogao sam da vidim to vozilo u Stajnbekovom nacionalnom centru u Salinasu. Bio je to snažan kamionet s pogonom na četiri točka i s peći koja je mogla da prkosi polarnoj zimi. U prtljažniku je bila belo obojena aluminijumska konstrukcija čija je unutrašnjost zaista podsećala na brod: prijatan drveni kutak s pristojnim stolom i dve mrke kožne sofe za spavanje, beo umivaonik, rešo i mali frižider, zelenomrke zavese, nekoliko slika s lovcima i psima u akciji, a svuda po zidovima otvori i vratanca ormarića. Kabina u kojoj je vozač provodio dan bila je veliki metalni kontejner kakve su nekad imali automobili preduzeća. Jedva nešto više radnog prostora, s tvrdim sivim prednjim sedištem, teške pedale, bez ikakvog servo upravljača ili nekog luksuza.

Prema rečima njegovih prijatelja, Džon je bio uzbuđen kao neki đak. U pomenutom pismu Tobiju Stritu Stajnbek piše: „Imam kamion na kome je kuća, kao kabina nekog brodića. Gde god se budem zaustavio, biću kod kuće: tu je peć, sofa, pisaći sto i frižider. Čarli ide sa mnom. To mi je apsolutno potrebno. Moram da vidim zemlju kako sad izgleda, miriše, zvuči.“

Ukratko, to je trebalo da bude klasično putovanje usamljenog junaka sa Čarlijem umesto Sanča Panse, štitonoše, mada je njegov trezveni komentar bio ograničen na podizanje zadnje šape, kroz celu Ameriku, uz hiljadu i jedno drvo.

3

VEDROG JUTRA U PETAK 23. septembra 1960. godine krenuli su na put Džon Stajnbek i Čarli. U vazduhu se već osećala žuta boja jeseni, ispunjena neodređenim nemirom, bar što se tiče Stajnbeka. A Čarliju je sve bilo dobro, samo kad može da se vozi na prednjem sedištu kraj gospodara. Njihova ekskurzija zaista je imala sva obeležja Don Kihotovog poduhvata u borbi protiv vetrenjača.

I ja sam se pola veka kasnije osećao kao takav neki smušenjak. Stajnbekov putni izveštaj *Travels with Charley – Putovanja s Čarlijem* – izašao je 1962. godine a 1966. usledio je niz zanimljivih opažanja s puta pod nazivom *America and Americans (Amerika i Amerikanci)*. Taj poduhvat me je oduvek očaravao, već pri prvom čitanju *Putovanja*, knjiga mi je bila veoma zanimljiva, prepuna boja, ljudskih glasova, dosetljivosti i tečna. Priča skače na sve strane kao misli nekoga ko iz dana u dan sedi za volanom: voziš kroz jesenji krajolik a onda ti nagrnu sećanja, sat kasnije sediš negde u restorančiću – zalogajnici (engl. *diner*) – s nekoliko čutljivih seljaka, kasnije kiša klopara, nešto kasnije sediš kraj tihe reke na večernjem suncu, a u međuvremenu „čitaš“ zemlju.

Kakva privlačna knjiga! Dala mi je ideju da preduzmem jedno takvo „inspekcijsko“ putovanje kroz Evropu. Na njemu sam proveo celu jednu godinu, ali iako je to bio sasvim drukčiji poduhvat, sve je počelo od *Putovanja s Čarlijem*. Onda sam se upitao da li bi trebalo da i ja ponovim Stajnbekovo putovanje s današnjim ušima i očima. Ali, da li to treba da uradim ja, kao evropski novinar?

Mi, Evropljani, u svom luksuzu i blagostanju prevalili smo sličan put kao i Amerikanci, mada s nešto manje oduševljenja, s toliko međusobnih razlika i noseći se s teretom dva pogubna svetska rata. Promene su se odvijale sporije: kad je Stajnbek u leto 1959. boravio u Engleskoj u Samersetu, tamo se još uvek život godinama jedva menjao. Gotovo da nije bilo automobila, pekar i piljar su dolazili na vrata, poštar je obavljao svoj posao na biciklu, kuća se grejala samo na ugalj, niko nije imao frižider a kamoli mašinu za pranje rublja. Stajnbekovi su gajili povrće u sopstvenom vrtu, travu su kosili kosom, tek što je uvedena električna struja, tog leta je uvedena tekuća voda. Veliko blagostanje Evrope je počelo oko 1960. godine, a za većinu istočnoevropskih zemalja takav način života pojavio se na vidiku tek desetak godina kasnije.

Naravno, Amerika je fascinirala nas Evropljane, i to veoma snažno. To je bila budućnost, tako se moralo živeti, s tim američkim smelim i zavidnim *flairom*. Još početkom devetnaestog veka mladi francuski aristokrat Aleksis de Tokvil napisao je vizionarski putopis o tada potpuno novoj Americi. S prijateljem Gistavom de Bomonom proputovao je Ameriku od maja 1831. do februara 1832. godine, zvanično, radi proučavanja američkog zatvorskog sistema, a u stvari, pre svega, da bi stekao utisak o tom potpuno novom svetu i toj čudesnoj demokratiji u kojoj su svi jednaki.

Njegovo veliko delo *O demokratiji u Americi* smatra se klasičnim, ali zlatan izvor obaveštenja su pre svega pojedinačna pisma, beleške i dnevničke opaske koje su usput napisali. Dva mlada čoveka bili su oštri i dosetljivi posmatrači koji su mnogo toga čuli i videli upravo zato što su bili „autsajderi“, što nisu pripadali tom društvu. Kao što je Tokvil pisao: „Stranac često čuje kraj ognjišta svog domaćina značajne stvari koje ovaj skriva od svojih prijatelja.“

Tokvil i Bomon imali su dostojne evropske naslednike, kao što su britanski ambasador Džejms Brajs, koji je tačno sledio Tokvila i 1888. objavio svoje klasično delo *The American Commonwealth*, Šveđanin Gunar Mirdal sa svojom legendarnom studijom o rasnim odnosima *An American Dilemma* (1944), i Britanac Džonatan Rejban s delom *Bad Land* (1996), predivnom mini istorijom o seljačkoj porodici u nekoj tački beskrajne zabiti.

No bilo je još desetak drugih. Naravno, pored svih Amerikanaca, jer ni u jednoj zemlji se nije toliko razmišljalo i pisalo o svom identitetu i ulozi u svetu kao u Americi. Šta bih ja tu mogao da dodam?

S druge strane, da budem iskren, Amerika je već desetinama godina moja tajna ljubav. Kao većina Evropljana, imao sam složen odnos s našim daljim rođacima s druge strane okeana i s našim moćnim i tako bogatim Ujka Bajom. Ta zemlja je bila neiscrpn izvor priča i ideja i sve je uvek bilo drukčije nego što je čovek zamišljao. Proputovao sam je osamdesetih i devedesetih godina vozom od istoka do zapada i natrag, izveštavao sam o izborima i borbi protiv droge, vodio beskrajno mnogo razgovora i intervjuja, sprijateljio se s mirovnim aktivistima, nastavnicima i političarima, išao na rodeo i kongres PEN-a i na kraju uvek završavao za kuhinjskim stolom svoje druge, američke, majke, jer neki Amerikanci lako postaju porodica. Idit. Tako se zvala, Idit Laub.

Kuhinja Idit i njenog muža Lua prva je američka kuhinja koju sam video, u njihovoj kući prvi put sam doživeo američko gostoprimstvo i darežljivost. Bio sam potpuno zaprepašćen kad smo se sreli jednog svežeg avgustovskog jutra 1979. godine.

Nisam pre toga bio u Sjedinjenim Državama. S dva prijatelja kupio sam karte za jevtin i nerazumno dug let, u avionu smo pili previše *cuba libres* (koka-kola, rum, limun, led) samo zato što nam je naziv bio smešan i posle gotovo dvanaest sati stigli smo posrćući u kuću nekog zajedničkog prijatelja u Berkliju. Tamo nije bilo dovoljno mesta, i posle nekoliko telefonskih poziva, prešao sam u kuću nekog prijateljevog prijatelja, kako se to radilo

tih godina. Oni su me odgurali uskim stepeništem i onda sam se strovalio iscrpljen na krevet i prespavao gotovo 24 sata.

Prvo što sam primetio tog jutra bila je svetlost. Za nas iz uvek pomalo magličaste Holandije bilo je to nešto posebno, ta čudesna potpuno providna kalifornijska svetlost. Nisam mogao da je se nauživam. A onda onaj vazduh tipične američke drvene kuće, pomešan s hiljadama knjiga koje su bile rasute svud po sobama i na tavanu. Kroz njega se gore probijao miris začina dobro napravljene kajgane. Čuvene Iditine kajgane – *scrambled eggs*. Na neki način osećao sam se kao kod kuće. Bila je to sreća koja me više nije napuštala, svaki put kad ponovo dođem: svetlost, mirisi, toplina.

Skočio sam iz kreveta, obukao se, sišao u kuhinju i tamo smo počeli da pričamo, diskutujemo i smejemo se. Idit, Lu i ja. Bilo je sedam ujutru, a onda odjednom jedan sat, i tako je otpočelo jedno prisno prijateljstvo.

Lu je umro sredinom osamdesetih godina. Idit je postala dostojanstvena stara dama. Imala je probleme s nogama, ali je nastavila da radi u maloj biblioteci za ljubitelje marksističke teologije (*Marxist Theology*). Nedeljom u podne bismo sedeli i gledali stare fotografije koje je izvadila ispod svog kreveta, u kome je tada provodila prilično mnogo vremena. Nisam znao šta sam video. „*Jeepers Creepers! Where'd ya get those peepers? Jeepers Creepers! Where'd ye get those eyes?*“ Bila je to pesma koja je išla uz mladu Idit, kad je u Njujorku jedne letnje večeri 1945. godine srela Lua, svi su tada igrali na Tajms skveru. Prelepa jevrejska devojka, oštra jezika i dosetljiva, niko se nije smejao kao ona.

Sa šesnaest godina želela je da postane filmska zvezda i s takvim očima to bi joj i uspelo. Jedno veče došao je u posetu neki stric, poznati mafijaš, za njih član porodice kao svi ostali. „Šta želiš da postaneš?“ upitao je stric Idit. „Hoću u Holivud“, rekla je ona odlučno. „Okej“, rekao je stric. „Evo ti hiljadu dolara za početak, ali onda moraš odmah da odeš odavde!“ On izbroja novčanice i stavi ih na sto. U sobi je nastala mrtva tišina. Idit nije ni za trenutak oklevala, zgrabila je novac i sjurila se niza stepenice na ulicu. Malo kasnije su otac i braća morali da je odvuku sa autobuske stanice gde se čvrsto držala za stub i besno vrištala.

Šezdeset godina kasnije sedeli smo zajedno i gledali velike televizijske šou programe. Bila je zaista otišla u Kaliforniju i sa svojim Luom vodila je knjižaru antikvarnicu, podigla je dva sina, bila prilično upoznata s levičarskim učenjem – diskutovali smo mnogo o Sovjetskom Savezu, ali je i dalje ludovala za velikim glamuroznim šou programima. Bila je skroz-naskroz Amerikanka, ta moja druga mati, ispunjena američkim idealima i američkim snom, i upravo se zato odnosila veoma kritički prema svojoj zemlji. Idit je umrla 2007. u 86. godini.

Možda me je upravo njena smrt navela da ponovo razmišljam o Stajnbekovom projektu. Što da ne? Pročitao sam ponovo *Putovanja*, ovog puta obraćajući više pažnje na praktičnu stranu projekta. Stajnbekov plan je bio

savršen. Ponovo se mogla slediti ruta. Uz to, šta je moglo da bude lepše od toga da se posle pedeset godina, u jesen 2010. sledi njegova ruta, s Džonom i Čarlijem kraj sebe u mislima i sa istim pitanjem pred sobom: šta se tokom tih proteklih decenija dogodilo s „čudovišnom zemljom“?

Ta bliska a ipak toliko strana Amerika određivala je mnogo toga kod nas Evropljana. Ali ipak: šta mi zapravo znamo o toj zemlji? A šta ne? Šta je bilo stvarno, šta privid, mit? I sad, kad je prošao taj slavni vek Amerike, dvadeseti vek, šta će se dalje dogoditi? Kako ta zemlja ulazi u dvadeset prvi vek? Da li nam Amerikanci još uvek pokazuju put u budućnost?

Odlučio sam da krenem na taj put. Bez suviše pretenzija, slobodnog pogleda i prazne glave, samo za sebe. Ne tiče me se da li su to vetrenjače ili ne.

Džon Stajnbek je 1960. s punim pravom krenuo na istraživački put. Njegova stara Amerika zaista se menjala nezamislivom brzinom, odlazila je munjevito naočigled.

Godinu dana ranije, 24. jula 1959. u Moskvi, za vreme Američke nacionalne izložbe, održana je istorijska konfrontacija, neočekivani politički dvoboj između republikanskog potpredsednika (za vreme Ajzenhauera) Ričarda Niksona i sovjetskog premijera Nikite Hruščova, gde je ponovo prikazana nadmoć *američkog veka*. Bio je to gotovo nadrealistički prizor, veliki razgovor između komunista i bleštave Amerike iz pedesetih godina, dve velike ideologije koje su u tom času određivale svet i sve to pred kuhinjskom sudoperom u američkom modelu stana koji je tamo bio podignut.

Svi su zinuli od čuda pred tim luksuzom a sovjetska štampa je podrugljivo pisala o „Tadž Mahalu“. Ovaj stan je bio toliko reprezentativan za prosečnu Ameriku koliko Tadž Mahal za domaći život u Indiji. Ni u kom slučaju, rekao je Nikson, kod nas je takva kuća radniku metalcu veoma dostupna uz otplatu od 100 dolara mesečno. Na to je Hruščov razmetljivo odvratio: „Za takvu kuću kod vas su potrebni dolari, kod nas je dovoljno da si rođen u našoj zemlji.“

Dva čoveka stajala su jedan naspram drugog, zdepasti ukrajinski seljak i sin kalifornijskog poslovođe na jednoj benzinskoj pumpi, Nikson je mahao prstom Hruščovu dok je nabrajao američke uspehe iz pedesetih godina: 44 miliona Amerikanaca posedovalo je ukupno 56 miliona automobila, 50 miliona televizora i 143 miliona radio-aparata, i tako dalje. „Cifre pokazuju“, uzviknuo je Nikson „da što se tiče raspodele bogatstava Sjedinjenih Država, najveće kapitalističke zemlje na svetu, ona je najbliža idealu blagostanja za svakog u besklasnom društvu.“ Onda Nikson gurnu flašu pepsi-kole Hruščovu u ruku i tako je sovjetski vođa ovekovečen s tim pićem – definitivna pobjeda pepsi-kole i Amerike.

Naravno, nije to Amerikancima palo s neba. Prvih posleratnih godina Amerika nije baš bila u pobjedničkom raspoloženju. Pored radosti, vladalo je i osećanje umerenosti. Događaji su za vreme rata toliko snažno pogodili

mnoge porodice i često ih rasturile, da sve svakodnevne brige nisu imale nikakvo značenje u odnosu na taj razorni rat.

„Ko se danas osvrne na 1945. godinu, vidi potpuno drugi vremenski period, neku drugu stranu granica narcizma“, zabeležio je konzervativni komentator Dejvid Bruks više od šezdeset godina kasnije. „Jednostavno osećanje da se niko u suštini ne razlikuje od drugih, činilo je veoma važnu stranu tadašnje kulture.“ To osećanje skromnosti još se neko vreme zadržalo u Evropi pedesetih godina, u Americi je nestalo prilično brzo.

Odrasli Amerikanci koji su se pedesetih godina vozili svetloplavim ševroletima, *Chevies*, s mukom su preživljavali izuzetno teška vremena pre i za vreme Velike depresije, njihove porodice su ponekad živele na rubu gladi, što je određivalo njihov životni stav. Čak dvadesetih godina, ma koliko sve vrcalo od života, više od 40% stanovnika grada živelo je u siromaštvu.

Sećam se kako je Lu pričao o svojoj mladosti oko 1920. godine u velikoj jevrejskoj porodici u *Lower East Sideu* Njujorka. Sluh mu je bio oštećen posle preležane žute groznice u mladosti, hodao je nesigurno zbog nekih starih boljki. Otac mu se kockao. Sećao se gladi, kako je išao po hleb za praznik Jom Kipur, kako je odgrizao komadić i pomislio kako nema tog boga koji bi dopustio da neko dete bude toliko gladno i da ga posle još zgromi zbog parčenceta hleba.

Čak su i idoli iz pedesetih godina kao što su Ajzenhauer i Elvis Prisli znali za život na rubu. Dvajt Ajzenhauer je odrastao u izolovanom gradiću Ebi-linu na Srednjem zapadu, bez asfaltirane ulice i pločnika, za vreme kiše se i Glavna ulica pretvarala u veliku blatnjavu baru. Otac mu je bio čistač na železnici, prethodno propao za vreme poljoprivredne krize. U kući nikad nije bilo ni centa na pretek, svi su radili mukotrпно, hranili su se poglavito proizvodima iz svog vrta.

Elvis Prisli se rodio u sklepanoj drvenoj kolibi u najsiriromašnijem delu pamučne oblasti u Misisipiju, otac mu je bio u zatvoru zato što je nešto zabrljao s čekom, konačno porodica je iz očajanja otišla u Memfis. Elvis: „We were broke, man, broke.“ Čak je i otac potpredsednika Niksona bankrotirao, kasnije je otvorio radnjicu uz benzinsku pumpu gde je cela porodica radila. Njegova žena Pat odrasla je u rudarskoj kolibi u Nevadi.

Sam Džon Stajnbek, poreklom pravi građanski mladić, iz doba druženja sa Edom Riketsom u Montereju gotovo ništa nije zarađivao. „U našoj stalnoj skupini prijatelja nije se zavidelo bogatima“, pričao je kasnije. „nismo znali nikoga ko je bogat. Mislili smo da svi žive kao mi, kad bismo o tome mislili.“

Uz tu jednostavnost išao je ideal jednakosti. U prvoj polovini dvadesetog veka većina Amerikanaca najčešće je sebe videla kao pripadnike manje-više ujednačene srednje klase. „Bogataš puši iste cigarete kao siromašan čovek, brije se istom vrstom aparata za brijanje, koristi se istom vrstom telefona,

usisivača za prašinu, radija i televizora“, pisao je *Harper's Magazine* još 1947. godine zadovoljno. Tom idealu pripadalo je određeno osećanje prosečnosti; ne moraš uvek da izgledaš kao najbolji ili da se ističeš. Kao što je Stajnbek pisao jednom prijatelju: „U prošlom ratu, kad su se za vreme invazije brodovi bližili obali, prepuni prestrašenih ljudi, narednici i oficiri nisu vikali vojnicima: „Napred, borite se za slavu i besmrtnost!“ Ne, uzvikivali su: „U talase! Hoćete da živite večno?“

Međutim, u toj jednakosti počele su u američkoj srednjoj klasi da nastaju promene. Novi modeli automobila bili su već prilično podešeni prema rangi i staležu: za početnike je bio ševrolet, onda dolaze pontijak, oldsmobil i bjuick, pravi bogataši su vozili kadilak. I ne samo to, kupovina i potrošnja postajali su sve više društveno merilo. Morao si da se voziš u novom pontijaku, i ko se 1959. vozio u pontijaku iz 1956. godine bio je bezveznjak. Novi automobil bio je nagrada za višegodišnje odricanje i mukotrpan rad, kako su upravo oglasili za kadilak stalno uzvikivali. „Evo čoveka koji je zaslužio da sedi za ovim upravljačem!“

Tradicionalna puritanska skromnost lagano je iščezla u većini porodica. Istoričar Vilijam Lič opisivao je razvijanje „kulture žudnje koja je pobrkala dobar život s imovinom“. A njegov kolega Dejvid M. Poter žalio se 1954. kako društvo sad očekuje da čovek, „svoju kvotu imovine – automobile, viski, televizore – konzumira održavanjem visokog sigurnog životnog standarda i da ga smatraju „dobrim momkom“ ako svoj deo uzme, dok se svako podmeva opreznom, nesebičnom, strašljivom štedljivom čoveku koga bi poštovala prethodna generacija“. I to je predstavljalo jaz između starog preživljavačkog i novog potrošačkog društva: pravljenje dugova što se oduvek smatralo kao teret i sramota odjednom je postalo najnormalnija stvar, pa je čak i podsticano.

Sad moram da budem oprezan s rečju „prekid“. U izvesnom pogledu, još uvek je bilo reči o kontinuitetu. Već dvadesetih godina u Americi je nastajala neka vrsta luksuzne kulture, a 1928. godine je kandidat za predsednika Herbert Huver vodio čak kampanju pod parolom „Dva automobila u svakoj garaži“. Ubrzo posle pada berze izjavio je da je tadašnja Amerika bliža okončanju siromaštva nego bilo koja zemlja dotad. Dvadeset godina kasnije ponovo se prihvatila ta ideja.

Sad je u to ipak bilo uključeno mnogo više stvari. Velika većina Amerikana, starih i mladih, prihvatila je potpuno nov način razmišljanja. Posle svih tih godina brige, opasnosti, oskudice uživali su u punoj meri u tom izobilju i prividnoj sreći. Bila je to nagrada posle svih tih napaćenih generacija, bilo je to obećanje Amerike koje se konačno ostvarilo, trebalo je da odsada život tako izgleda.

Tih godina su se Amerikanci susreli sa još jednom pojavom koja će imati dalekosežan uticaj na njihovo društvo. Robert Kenedi je jednom rekao da

američko dete u mladosti ima tri merila: kuću, školu i crkvu. Pedesetih godina u to je uključen još jedan faktor: televizija.

U Sag Harboru 1941. godine gotovo niko nije gledao televiziju. Ona nekoć licina koji su gledali imali su šta da vide 1. jula: njujorška TV stanica WNBT-TV prekinula je redovni program i 60 sekundi je pustila da se vidi kako neki sat mirno otkucava. *Bulova!* Iz „njihove“ *Bulovine* fabrike u Sag Harboru! Minut kasnije slika se promenila. To je sve. Bila je to prva komercijalna TV reklama na svetu.

U celoj zemlji je 1947. godine bilo svega 44.000 televizora. Emisije su mogle da budu samo lokalne. Ali su pristigle nove tehnike, nastale su nacionalne mreže, a onda se već sve odvijalo munjevitom brzinom. Političke reklame pojavile su se prvi put kad je 1952. godine, za vreme svoje predizborne kampanje, Ajzenhauer lansirao seriju spotova od jednog minuta protiv svog protivnika Adleja Stivensona. Bilo je prilično kritičara koji su to smatrali nedostojnim – predsedničko mesto prodavati kao zobene pahuljice.

Ajzenhauer je pobedio. Stivenson, kao vođa demokratske stranke koji je 1952. kao i 1956. vodio uzaludnu kampanju protiv Ajzenhauera bio je i dalje veoma omiljen kod intelektualnih pristalica upravo zato što je odbijao da kapitulira pred modernom tehnikom. Stajnbek je bio veliki Stivensonov prijatelj i ponekad je čak pisao govore za njega. On i njegovi duhovni sledbenici smatrali su kampanju iz 1952. godine kao poslednju vitešku borbu, poslednje oživljavanje starinskog podrazumevanja, dok su novi politički oblici već bacali svoju senku.

Televizija je 1953. proterala radio: u Americi je prosečno bilo više televizora nego radio-aparata. Jedna emisija, *Šou Eda Salivena*, privukla je preko 50 miliona gledalaca. *Soap opere*, takozvane *sapunice*, svakodnevnne razvučene porodične drame, često prekidane reklamama sapunskih fabrikanaata zbog domaćica koje su gledale program, sve češće su bile teme razgovora. Dejvid Halberstam opisuje kako bi mladi gledalac – verovatno i on sam – bio fasciniran činjenicom kad u takvoj nekoj seriji dete za kaznu bude „poslato gore“. U tom trenutku i sam je mogao samo da sanja o kući u kojoj je postojalo to „gore“, a da ne govorimo o sopstvenoj sobi. Ali to je bila poruka svake *soap opere* iznova: „Sutra ćemo i mi moći tako da živimo“.

To masovno gledanje televizije imalo je po Amerikance i manje poželjnih učinaka. Statistika iz tih godina pokazuje jasnu pukotinu: Amerikanci su manje čitali, manje učestvovali u dobrovoljnom radu, udebljali su se, ostajali više kod kuće. Dom i pojedinačan porodični život zauzeli su središnje mesto nauštrb javnom životu.

U predgrađima su podizane kuće s vrtom, bazenom i drugim udobnostima porodičnog života iza kuće, i čak s garažom na prednjoj strani. Reklamne poruke i politika nisu više bili upravljani ka masi spolja već ka porodici kod kuće. Postoje čitavi tomovi statistika: Amerikanci su sve manje išli

u bioskop i u pozorište, manje su odlazili na sastanke i druge skupove, provodili manje vremena na utakmicama, sedeli manje po kafanama, manje se družili sa susedima. Sahrane, koje su uvek bile seoska ili mesna stvar, postajale su sve privatnije.

Džon Vord je pričao kako je u Sag Harboru uvek na Dan nezavisnosti učestvovao u tradicionalnom vatrometu. „Čim bih čuo praskanje, odmah bih se pridružio.“ Međutim, čak je i 4. jul, od davnina tipičan državni praznik s paradama, zastavama i vatrometom, pedesetih godina postajao sve privatnija stvar: slobodan dan je sve češće posvećivan porodičnim izlascima, piknicima i roštilju napolju. Nada Bari, udovica Boba Barija, našla se jednom u Sag Harboru radi nekog sociološkog istraživanja. Jedno od njenih zapažanja je da je tipično američka *porch culture* – cela porodica uveče sedi na velikom tremu pred kućom i sa svim prolaznicima malo popriča – potpuno nestala u Sag Harboru krajem pedesetih.

Velika priča posleratne Amerike vrti se oko prilagođavanja na taj sasvim novi način društvenog života. Osnovne vrednosti vladajuće kulture za nepunih deset godina okrenule su se naglavce. Amerikanci su se iz kulture, u kojoj se u nedostatku gospodara moralo opstati snagom i strogošću koja uz to ide, prebacili u kulturu u kojoj se uživalo stalno sve više i gde je preobilje bilo u centru.

Ta mirna prekretnica u društvu, ta radikalna promena prioriteta, to iščezavanje klasičnih američkih vrednosti, umerenosti i solidarnosti, donekle su izazivali nesigurnost kod Amerikanaca. Osećali su da slavlje oko mašina za pranje rublja, ružičastih bjuika i osvežavajućih podsuknji obeležava rigorozni kulturni prelom. Ta pobjeda u svetu oskudice bila je prvorazredno istorijsko dostignuće, ali su osećali da i u oblasti obilja nastaju novi problemi i to takve prirode i takvih razmera o kojima oni nemaju pojma.

To je klasična priča smene generacija: prva generacija izborila se sa siromaštvom, druga brani bogatstvo, treća je razmažena i zastranjuje. Ovde je bilo još više od toga, u pitanju je bila osnova njihovog društva. U kulturi preživljavanja ima malo izbora. Sad je bilo sve više mogućnosti da se bira. Time su sva tradicionalna merila i vrednosti čiji su se koreni nalazili u „svetu neophodnosti“ podlegali diskusiji.

Već je pedesetih godina na raznim mestima u američkom društvu počelo previranje: među crnim građanima koji su tražili jednaka prava; među studentima i umetnicima koji su eksperimentišući tražili druge mogućnosti u potrošačkom društvu; među konzervativcima koji su na svoj način radili isto oslanjajući se na veru i tradiciju; među ženama koje su se gušile u svom životu lutaka u predgrađima.

„Ono što nas je snašlo, desilo se brzo i nečujno: došlo je sa svih strana i bilo je veoma opasno zato što se izdavalo za nešto dobro“, pisao je Džon Stajnbek u knjizi *Amerika i Amerikanci*. „Slobodno vreme, koje je dotada

pripadalo samo bogovima, sad je postalo naše pre nego što smo saznali šta ćemo s njime, i sve ono dobro što nas je spopalo dovodi do katastrofe. Imamo sve, ali nemamo vremena da pronađemo način da na to mislimo. Borimo se sa sopstvenim životima u sadašnjosti i sa svojim navikama koje potiču iz tolikog iskustva, iz daleke prošlosti...”